

Tevhid Sisteminde Güzellik Olgusu ve Güzelliğin Nitelikleri

Araştırma
Makalesi
Research
Article

Ramazan ALTINTAŞ

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Anabilim Dalı
Professor Dr., Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology, Department of
Kalam
Konya, Türkiye

 ramazanalintas59@hotmail.com

 orcid.org/0000-0003-2994-7436

Yazar
Author

Altıntaş, Ramazan. "Tevhîd Sisteminde Güzellik Olgusu ve Güzelliğin Nitelikleri".
Tevilat 5/1 (Haziran 2024), 137-158.

 doi.org/10.53352/tevilat.1483528

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 14.05.2024

e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi: 15.06.2024

www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press

Bilgi
Info

Tevhid Sisteminde Güzellik Olgusu ve Güzelliğin Nitelikleri

Kelam ilminin ana konularından birisi, Yüce Allah'ın varlığı ve birliği meselesidir. O; zatı ile aşkın, sıfatları ile içkin bir varlıktır. Allah, zatını bildirmek için varlığı, sıfatlarını bildirmek için de sanatını yaratmıştır. İnsan, yaratılış üzerinden hareketle O'nun varlık bilgisine ulaşabilir. Kelam ilminin en önemli bahisleri arasında "ulûhiyet" bölümü yer alır. Ulûhiyetle âlem arasında ilişki kurulur. Bu ilişki, Allah'ın varlığının delilleri üzerinden yürütülür. Klasik delillerin arasında ise varlıkta amaçlılık ve düzenlilik delili yer alır. Amaçlılık ve düzenlilik delilinin içeriğini estetik ilminin en önemli konusu olan güzellik meselesi oluşturur. Allah'ın varlığını bilmede estetik delil önemli bir yer tutar. Bizler Allah'ın varlığını bilmede hem varlıktaki maddi güzellikten ve hem de insanın davranışları arasında yer alan ahlaki güzellikten hareket ederiz. Dolayısıyla bu konunun ana mihrinde "güzellik" olgusu vardır. "Güzellik" evrensel bir gerçekliktir. Güzelliğin en yüksek ifadesi, sanatta kendisini gösterir. İslam sanatının en büyük amacı da din ile sanat arasındaki tevhid bağına kurmaktır. Bu da varlıktaki güzellik olgusu üzerinden gerçekleştirilir. Bu bağlamda evrende gördüğümüz bütün güzellikler, ilahi sanatın bir yansımasıdır. Varlıktaki güzellik olgusu madde ile sınırlandırılmayacak kadar geniş bir konudur. Bu bağlamda güzelliğin hem maddi ve hem de manevi boyutları vardır. İslam inancında esas olan salt güzel olanın bilinmesi değil, güzel üzerinden mutlak hakikatin aranmasıdır.

Özet

Anahtar Kelimeler: Kelam, Tevhid, Amaçlı düzen, Teleoloji, Estetik, Güzellik.

The Concept of Beauty and the Attributes of Beauty in the Tawhid System

One of the main subjects of the science of Kalam (Islamic theology) is the issue of the existence and oneness of Almighty Allah. He is a being that is both transcendent with His essence and immanent with His attributes. Allah has created beings to manifest His essence and has created His art to manifest His attributes. Humans can attain knowledge of His existence by reflecting upon creation. Among the most important topics in the science of Kalam is the section on "divinity" (ulûhiyya). A relationship is established between divinity and the universe. This relationship is pursued through the evidence of Allah's existence. Among the classical proofs, there is the argument from purposiveness and order in existence. The content of the argument from purposiveness and order encompasses the issue of beauty, which is the most important topic of the science of aesthetics. The aesthetic proof holds a significant place in recognizing the existence of Allah. In attaining the existence of Allah, we draw upon both the material beauty in existence and the moral beauty found among human behaviors. Therefore, at the core of this subject lies the concept of "beauty." "Beauty" is a universal reality. The highest expression of beauty is manifested in art. The greatest aim of Islamic art is to establish the connection of tawhid (oneness) between religion and art. This is achieved through the concept of beauty in existence. In this context, all the beauties we observe in the universe are reflections of Divine art. The concept of beauty in existence is too vast to be confined to matter alone. In this context, beauty has both material and spiritual dimensions. In Islamic belief, the essential aim is not just to know what is purely beautiful, but to seek the absolute truth through beauty.

Abstract

Keywords: Kalam, Tawhid, Purposive order, Teleology, Aesthetics, Beauty.

Giriş

Her çağda İslam düşüncesine getirdiği verimlilikle dinamik ve aktüel bir değer kazandıran Kelam ilmi, ekolleşmeye başladığı dönemden itibaren tabiat felsefesiyle de yakından ilgilenmiştir. Tabiat konusuna "ulûhiyet" bölümünde sistematik bir problem olarak yer vermesi, oldukça anlamlıdır. Çünkü "ulûhiyet" probleminin özünü gaye ve nizam delili itibari ile "güzellik" meselesi oluşturmaktadır. Bu açıdan güzellik olgusu, tevhid sistemine dayanır ve onun etrafında şekillenir. Çünkü İslam inancında, akıl açısından iyi ve güzel olan din açısından da iyi ve güzel kabul edilir. Allah'ın kelamı olan Kur'an, estetik görüntülerle dopdoludur. Bundan dolayı, güzellik, ulûhiyetin temel sıfatlarından birisi kabul edilmiştir. el-Cemâl, Allah'ın ismine hâs bir sıfattır.¹ el-Cemil ise, el-esmâu'l-husnâ'dan olup 'nûr manasına güzelleştiren demektir.² Dolayısıyla, Cenab-ı Hakk'ın yarattığı varlıklardaki güzellik, manevi ve biçimsel güzellik şeklinde tezahür eder.³

Kur'an-ı Kerim'de güzellik, "Allah'ın boyası"⁴ tabiri ile de ifade edilir. Bu ilahi güzellik varlığın özüne yerleştirilmiştir.⁵ İnsan Yüce Allah'ın varlığını güzellik delilinden hareket etmek sureti ile de bilebilir. Allah güzeldir ve güzel fiilleri sever, zatında güzel olan da budur ve bütün güzellikler ve iyilikler O'ndan kaynaklanır.⁶ Bu açıdan İslam'da tevhid inancı, insana onu güzel bir insan yapan tüm unsurları sağlamıştır. Çünkü insan, Allah'ın ruhunun bir nefesidir.⁷ İnsanlığın atası Hz. Âdem topraktan ve onun evlatları hükmünde olan insanlar da bir damla spermenden yaratılmış⁸ olmalarına rağmen ilahi nefes insan denilen bu varlığı, güzel ve şerefli bir varlık haline dönüştürmüştür. İşte insanın ilahi güzellikle ilk teması budur. Tevhid anlayışı içerisinde güzellik, Müslümana hayatı

¹ Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.), 42.

² Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, 42.

³ Muhammed A'lâ b. Ali İbnu'l-Kâdî et-Tehânevî, *Keşşaf Istılâhâti'l-Fünûn* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 1/144.

⁴ el-Bakara 2/138.

⁵ bk. el-Secde 32/7.

⁶ bk. el-Nesâî, "Zînet" 54; Ebû Dâvud, "Libas" 14; Müslim, "İman", 93.

⁷ bk. el-Hicr, 15/29.

⁸ bk. el-Kehf 73.

boyunca eşlik eden bir değer ölçüsü olmuştur. İslam nazarında var olan her şey güzeldir. Bu güzellikten nasiplenen her Müslüman, hayatı boyunca yaratıcısı ile irtibat ve iletişim halinde olmalıdır. Her ne kadar varlıkta güzelliğin farklı boyutları varsa da bu boyutların birleştiği temel kök, tevhid inancıdır.

1. Varlıkta Güzelliğin Farklı Boyutları

Arapça'da güzellikle ilgili birçok kavram vardır. Ancak bunlar arasında en yaygın kullanılan ve güzellik manasına gelen cemâl sözcüğüdür.⁹ Bu güzellik varlıkta kendisini iki farklı şekilde gösterir. İlki, suret ve şekil güzelliği, diğeri ise, insandan diğer insanlara ve tüm canlılara ulaştırılan değer yüklü eylemsel manevi güzelliştir. Nitekim Hz. Peygamber'den gelen: "*Allah güzeldir, güzel olanı sever*"¹⁰ rivayeti, her iki güzellik boyutunu içine alır.¹¹ Bundan dolayı, dilbilimciler, tarih içinde her biri estetik terim olan hüsn ve cemâl kavramlarının kullanımı arasında mana yönünden takdim ve tehir yapmışlardır. Bu açıdan estetik terminolojide "cemâl ve hüsn" sözcükleri, hem ahlâk ve davranışlardaki güzellik için hem de suret ve şekil güzelliği için kullanılmıştır.¹² Asıl fiillerin güzelliği niteliklerinin kemalinde kendisini gösterir. Kemal sahibi olan varlık güzeldir ve güzel olan da sevilir. Mutlak sûrette güzellik, ortağı, eşi, dengi ve benzeri bulunmayan, cemâl, kudret ve kemâl sahibi olan Allah'tır.¹³ Bu sebeple insanda güzellik ve sanattan hoşlanma duygusu doğuştandır. Her insan dünyaya gelirken bu duyguyu yüklenerek gelir. Yetişkinlik çağında bu duygu ya aldığımız eğitim ya içinde yaşadığımız sosyal ve kültürel çevrenin etkisi ile gelişir veyahut da körelir. Biz bu yargıyı gerek çevremizde yaptığımız gözlemlerimizde ve gerekse bireysel çabalarımız olan tecrübelerimizle kanıtlama imkânına sahibiz. Ruhi ve fikrî açıdan

⁹ Ebü'l-hüseyn İbn Fâris, *Mücmelü'l-Luğa*, thk. Zühayr Abdülmuhsin Sultan (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1986), 1/ 481.

¹⁰ bk. Nesâî, "Zînet" 54; Ebû Dâvud, "Libas" 14; Müslim, "İman", 93

¹¹ İsfehânî, *el- Müfredât fî Garîbi'l- Kur'an* (İstanbul: Dâru Gahramân, 1986), 137; et-Tehânevî, *Keşşâf*, 1/244.

¹² krs. Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku fi'l-Lüğa* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971)1/293. Ramazan Altıntaş, *İslam Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2002), 150-151.

¹³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* (Kahire, 1994), 4/ 466-468.

sağlıklı her insanda sanat duygusundan önce gelen tabii bir güzellik duygusu vardır.

Güzelliği salt maddi hayata indirgeyen felsefi anlayışlar, hayal ve duyu âleminin varlıklarında sıkışır, güzelliği salt endam ve tenâsüp, şekil ve sûret güzelliğinden ibaret sanır. Renk güzelliği, beyaz kırmızı karışımı, boy güzelliği ve benzeri şeyleri güzellik zanner. Çoğunlukla insanlara göre güzellik, maddi gözün güzel gördüğü şeylerdir. Böyle bir güzellik anlayışı, sadece nesnelere ve şahısların sûretlerine iltifat etmektir. Onlar görülmeyen, tahayyül edilmeyen, şekil ve renk almayan herhangi bir şeyin güzelliğinin düşünülmemesi sanırlar. Yine onlar, güzelliği düşünülmemen bir şey'i anlamakta zevk yoktur; zevk olmadığı gibi sevmek de yoktur, derler.¹⁴ Bu açık bir hatâdır. Zira güzellik yalnız gözün anlamasına, boy-bos ve renge de bağlı değildir. Meselâ, şu yazı güzeldir, şu ses güzeldir, bu at güzeldir, deriz. Güzellik yalnız sûrette aranırsa dahası ses, yazı ve diğer şeylerin güzelliklerinin ne anlamı kalır? Hâlbuki gözün güzel yazıdan zevk aldığı, kulağın güzel nağmelerden hoşlandığı, herkesin bildiği bir gerçektir. Fakat şu bilinmelidir ki her şey'in güzelliği, kendisinde bulunması mümkün ve kemâline layık olan şeyler sayesinde. Şey, kendisinde bulunması mümkün olan bütün kemâlâtı kendisinde topladığı vakit güzelliğin zirvesine ulaşmış olur."¹⁵

Mütekellim İmâm-ı Gazâlî (ö. 505/1111) antik çağ düşünürlerinin güzelliği sadece suretle sınırlandırmalarını eleştirmiştir. Güzelliği şey'de bulunan 'kusursuzluk' olarak tanımlayan müellifin güzellik anlayışında herhangi bir nesnenin kendisinde bulunması gereken kemal ne nispette bulunursa güzelliğinin ölçüsü ona göre şekil alır. Şayet bir kısmı bulunursa bulunduğu nispette güzeldir. Meselâ, güzel at dediğimiz zaman, at adı verilen hayvanda bulunması gereken hey'et; şekil, renk, güzel burun ve onunla kaçma ve kaçana ulaşabilme imkânları gibi, bütün vasıfları kendisinde toplamış bir at akla gelir. Güzel yazı dediğimiz vakitte de yazı tekniğinin gerektirdiği harf uygunluğu, ölçülülük, istikamet, tertip, hüsn-i intizam, nokta, cümle ve satırbaşı gibi

¹⁴ Gazâlî, *İhyâ*, 4/ 457.

¹⁵ Gazâlî, *İhyâ*, 4/ 457.

vasıfları toplayan yazı demektir. O halde bir şeye güzel deniliyorsa, o şey bütün güzellikleri eksiklik bırakmadan kendisine lâıyk olan her vasfı toplamış olmalıdır. Her şeyin güzelliği kendisine lâıyk olan kemâlinedir. At'ı güzelleştiren insanı güzelleştirmez, insanı güzelleştiren de at'ı güzelleştirmez.¹⁶

Gazâlî'nin güzellik teolojisi, bizlere güzelliğin ne'liğini tanımamızın ipuçlarını verir. Buradan anladığımız kadarı ile güzellik, salt beş duyu organı ile idrak edilen dış şekiller arasındaki uygunluk ilişkisi şeklinde tanımlanamaz. Bununla birlikte kalple idrak edilen ve bânını sıfatlarla anlaşılan bambaşka bir güzellik anlayışı da vardır. Bu manada kalp, manevi konularda güzelliği idrak eden bir kuvvettir.¹⁷ İnsan bu manevi kuvvet sayesinde kozmik sistemdeki estetik düzenin yol göstermesi ile tevhid inancına ulaşabilir. Nitekim bir âyette, gece ve gündüzün gelip-gidişinden¹⁸ bir başka âyette birinci gökyüzünün kandillerle süslenidiğinden ve kusursuz oluşundan söz edilir.¹⁹ Bu âyetlerde kastedilen ve verilmek istenen estetik bakıştır. İnsan kozmik sistemdeki bu güzelliği temaşa ettikten sonra, bir iman tepkisi ortaya koyar ve şöyle der: *“Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın.”*²⁰ Bu bir hayret ifadesi olarak doğrudan insanı amaçlı bir düzen fikrine götürür. İşte estetik bakışın asıl sebebi, Allah-insan arasındaki ilişkiyi kurdurmak suretiyle masnuattaki güzellikten hareketle büyük sanatkâr olan yaratıcıya ulaşmaktır. İslam estetiğinin büyük amacı, insanı güzel ahlak ilkelerine uygun bir hayat tarzına yönlendirmektir. İnsan övülmüş ahlaki ilkeler aracılığı ile arınma süreçlerini yaşar, tertemiz bir içyapı ile davranışlarını da güzelleştirmiş olur. “Güzellik” bir nitelik olduğuna göre, güzel olanı tek bir yönden tanımlamak güçtür. Bu sebeple güzel olanın çoklu niteliksel boyutlarını bilmeye de ihtiyaç vardır. Varlıkta güzelliğin niteliklerini ortaya koyduğumuz zaman güzellik fenomeni daha iyi anlaşılacaktır, diye düşünüyorum.

¹⁶ Gazâlî, *İhya*, 4/ 457-458.

¹⁷ bk. Gazâlî, *İhyâ*, 4/ 457-458.

¹⁸ el-Âl-i İmrân 3/190.

¹⁹ el-Mülk 67/4.

²⁰ el-Âl-i İmran 3/191.

2. Varlıkta Güzelliğin Nitelikleri

İslam kelimasına göre Allah'a kulluğu tek bir kalıba döken ve hayatın tümünü tek bir alanda birleştiren saf tevhid inancıdır. Çünkü tevhid, bir şey'in her şeyle ve her şeyin bir şeyle ilişkisidir. Varlık dünyasında gerek sözlü ve gerekse sözsüz (sembol) olarak insanı Allah'ı bilmeye çağıran pek çok gösterge (âyet) vardır. Bunlardan birisi de varlıkta tecelli eden güzellik fenomenidir. İnsanlık düşünce tarihinde bazı kavramların somut bir biçimde efrâdını cami ağyârını mani bir tanıımı yapılamamıştır. Bunun başlıca nedeni, o kavramların sübjektif olmalarıdır. Örneğin özgürlük, renk, aşk, sevgi ve güzellik kavramları bunlardan sadece birkaçıdır. Bir şeye güzel diyebilmek için bazı niteliklerinin bilinmesi gerekir. Güzellik göreceli bir olgu olduğu için kişiden kişiye farklılık gösterdiği gibi kültürden kültüre de farklılık gösterebilir. Güzelliğin ne olduğunu tanımak, bazen etkilerini incelemekle, bazen de nedenlerini ve niteliklerini tespit etmekle sağlanabilir. Bu sebeple güzelliği bir bütün olarak kavramamıza yardımcı olacak onun bazı nitelikleri üzerinde duracağız.

2.1. Kusursuzluk

Estetiğin konusu olan güzelin niteliklerinden birisi de şey'in her türlü kusurdan uzak olma hâlidir. Bu yönüyle güzellik ve doğruluk arasında paralellik kurulur. Doğruluk, zihinsel bilginin mükemmelliğe ulaşması, güzellik de duyusal bilginin mükemmelliğe ulaşmasıdır. Bir objeye veya nesneye ilk anda baktığımızda uyarıldığımız güzellik, hakiki güzellik değildir. Asıl güzellik taklitten araştırıcılığa geçildikten sonra, aklın karşısında boyun büktüğü güzelliştir. Eşyada güzelliğin varlığını idrak etmenin ilk şartı, güzel bir nesnede kusursuzluğun varlığını akılla araştırmaktır. Güzellik ve yetkinliği bilmenin başlangıç noktası burasıdır. Kur'an'ın özellikle bu alâmeti sürekli vurgulaması dikkatlerimizi çekmektedir: "*Üstlerindeki göğe bakmıyorlar mı? Hiçbir kusuru olmaksızın onu nasıl kurduk, nasıl süsledik.*"²¹ Bu âyette, önce, gökyüzünün güzelliğine ve geceleyin açık havada daha bir belirginleşen yıldızlarla süslenmiş durumuna işaret edilir. Sonra da bir kusur alâmeti olan çatlaklık gibi bir eksikliğin olmadığı

²¹ el-Kâf 50/6.

vurgulanır. Böylece ilahi yaratılışta kusurun nefyedildiği dile getirilmiş olur.

Bilindiği gibi Kur'an'da her şeyi sapsağlam yaratan Yüce Allah'ın sanatındaki güzelliklere dikkat çekilir ve bunun üzerinden insanın yaratanını takdir etmesi istenir.²² Bakmasını bilenler için Allah'ın yarattığı şeylerin parçaları arasında bile mükemmel bir uyumluluk vardır.²³ *"Rahmân'ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin"*²⁴ âyetinde, O'nun yarattığı varlıklarda güzellik niteliklerini engelleyici; uyumsuzluk, ayıp, kusur, eksiklik ve noksanlık olmadığı ifade edilir. Yaratılış düzleminde görülen mükemmellik, düzenlilik ve uyumluluk gibi özellikler eşyadaki güzellikleri tanımlayıcı niteliklerdir. İşte bu, yaratılıştaki kusursuzluktur. Güzellik sadece semadaki varlıklarda değil, Yüce Allah'ın yarattığı her şeyin özünde vardır.²⁵ Nitekim bir âyette varlıkta ayıp ve kusurları giderenin Allah olduğu vurgulandıktan sonra, yaratıkları güzelleştirmenin bir parçası olan tezyinatın fâilinin de Allah olduğu belirtilir: *"Gerçek şu ki biz yakın göğü kandillerle süsledik..."*²⁶ Bu ayette süslemenin öznesinin Allah olduğu belirtilmiştir. Şu âyette ise gökyüzünün niçin süslenmiş olduğunun cevabı verilir: *"Andolsun, biz gökte birtakım burçlar yarattık ve seyredenler için (li'n-nâzırîn) onu süsledik."*²⁷ Bu son âyette özellikle ziynetten amaç, bakmakla gözün faydalandırılmasıdır. Gerçekte kusurun varlığını, ziynetin güzelliği örtmekte ve gidermektedir. Böylece eşyadaki güzellik olan "hüsn"ün yüceliği ve parlaklığı ortaya çıkmaktadır. Yıldızlarla donatılmış bu gökyüzünün ihtişamlı görünümünden Allah'ın varlığına yönelme tamamıyla estetik düzenle ilgili bir olaydır. Âlemde görülen kusursuzluk, Allah'ın sonsuz ilminin ve hikmetinin delilidir. Nasıl ki gördüğümüz güzel bir yazı, yazıcısının; güzel bir

²² bk. el-Mülk 67/3-4.

²³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şifâu'l-Alîl fî Mesâilil' Kaza ve'l-Kader ve'l-Hikme ve't-Ta'lîl* (Beyrut, 1990), 140; Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Muhtasar Tefsîri İbn Kesir*, thk., M.Ali es- Sabûnî (Beyrut: Daru'l-Kur'ani'l-kerim, 1981), 3/ 371-72.

²⁴ el-Mülk 67/3.

²⁵ bk. el-Secde 32/7.

²⁶ bk. el-Mülk 67/5; el-Saffât 37/6-7.

²⁷ el-Hicr 15/16. Ayrıca bakınız. el-Kaf 50/6.

resim de ressamının ustalığına delalet ediyorsa, mükemmel ve kusursuz bir şekilde yaratılmış olan bu âlem de Yüce yaratanın ilim, hikmet, sanat ve kudretine delâlet eder. Bir şeyin her yönüyle muhteşem olarak yaratılması, o şeyin önceden tam olarak bilinmesini gerektirir.²⁸

Yine envaitürlü varlıklar içerisinde en mükemmel yaratılan varlıklardan birisi de insandır. Biz insanın yaratılışında da bu kusursuzluğu görebiliyoruz: "*O Rabbin ki seni yarattı, seni insan olarak şekillendirdi ve seni dengeledi.*"²⁹ Görüldüğü gibi bu ayette "tesviye" terimi geçer. Bir şeyi tesviye etmek, onu yükseklik ve alçaklık bakımından denk, eşit ve düz hale getirmektir.³⁰ Bu âyetin; "*ellezi halekake fesevvâke*" pasajından; Yüce Allah, insanın, yaratılışını bedene ruh üfürmek için düzgün ve dengeli bir hale getirerek hazırladı, yaratılışının hikmeti neyi gerektiriyorsa onu o şekilde tam olarak yaptı manası çıkmaktadır.³¹ Bir estetik kavram olan "*tesviye*", insanın organlarının birbiriyle uyumlu bir şekilde yaratılmasının ifadesidir. Bu yaratılış biçimi, kusursuzluğun en açık belirleyicisidir. Nasıl ki insanın organlarındaki tasarım kusursuz ise onun tabiatı, huy ve karakter yapısı da âdil ölçüler içerisinde yaratılmıştır. Bunun etkileri insanın zihni ve ruhi kavrayışlarındaki bütünlükte görülür. Bundan dolayı ilahi tasarımın ortaya koyduğu âlemde bir düalizm yoktur. İnsanda ruh ve beden gibi ayrımlar reel değil, görecelidir. Ruh ve beden gibi var olan bu varlıklar, aslında varoluşun değişik düzeyleridir. Bu açıdan ilahi iradenin insanın maddi ve manevi yapısı arasında oluşturduğu denge çok âdil olmasının yanında yüksek bir uyumluluğa da sahiptir.

Diğer taraftan, Kur'an-ı Kerim'de doğa, gökyüzü ve insan örneğinden sonra hayvanların yaratılışında da kusursuzluğun varlığına değinilmiştir. Nitekim bir âyette görenlerin içine sevinç ve mutluluk veren "sarı renkli, parlak tüylü" ³² bir sığırdan söz edilir.

²⁸ Mutkin ve âlim kavramları arasındaki uyumun geniş izahı için bk. Adududdîn İcî, *el-Mevâkıfî Ilmi'l-Kelâm* (Beyrut, ts.), 285.

²⁹ el-İnfîtâr 82/7.

³⁰ İsfehânî, *el-Müfredât*, 366.

³¹ bk. Muhammed b. Ömer ez-Zemaşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil* (Beyrut, 1983, 2/390; 3/382; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 366; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 8/5637.

³² el-Bakara 2/69.

Âyetin bağlamında bu hayvanın suret cihetinden ‘*müsellemetün*’ lafzıyla her türlü ayıp ve kusurdan uzak olduğu ifade edilir.³³ Bu örnekte de görüldüğü gibi Yüce Allah tarafından hayvanlar da kusursuz bir şekilde yaratılmıştır. Kur’an’da canlı ve cansız varlıkların kusursuz bir şekilde yaratılış örneklerinin anlatılmasından ve insanın bakışlarına sunulmasından amaç, her türlü eksikliklerden uzak, kemal ve cemel sıfatları ile muttasıf olan Rabbini tanınmasına yardımcı olmaktır.

2.2. Gayelilik

Arapçada Hakk’a götüren doğru yol manasındaki “*kasd*” mastarının³⁴ anlam alanına giren gayelilik, dinî ve felsefî bir kavram olarak Allah-kâinat ilişkisini dile getirir. Gayelilik, kâinatın varoluşunun ve içinde oluşan olayların sıra düzeni ve tabi oldukları kanunun bir plâna, bir programa ve bir gayeye göre yaratıldığını gösterir.³⁵ Gayelilik, hem ulûhiyetin ve hem de vahdaniyetin delilidir. Gayelilik, güzellik konusunda ‘abes’liği ortadan kaldırmaktır. Abes ise hakiki manada bir amacı olmayan şeye denir.³⁶ Amaçlılık ayırt edici bir işaret olarak güzelliği nesnellige bağlar. Düşünce ve niyette abeslik gibi bir kusuru çıkarıp atmak, güzelliğin konusu olan amaçlılığın varoluşunun kanıtıdır. Güzellikte kusurun nefyedilmesi çoğu defa “abes” kelimesiyle anlatılır. Yerine göre gereksizlik ve saçmalık manası yüklenen abes terimi, hem usul ve hem de fûruda İslami bilgi felsefesinde reddedilen bir niteliktir. Hâlbuki güzellikte var olan; ahenk, ölçülülük ve sağlamlık, bir amaçlılık ve maksat üzerine temellendirilmiştir. Abes ise ne bir metoda ve ne de bir gayeliliğe dayanır. Bu sebeple estetik ve abes birbirine zıt olan iki uçtur.³⁷ Kur’an, bu zıtlığı ortadan kaldırmak için eşyadaki tenâsübü anlatmaya büyük önem verir. Bir âyette: “*Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri biz boş yere yaratmadık. Bu inkâr edenlerin*

³³ el-Bakara 2/71

³⁴ İsfehânî, *el-Müfredât*, 610.

³⁵ Hüseyin Aydın, *İlim, Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991), 129.

³⁶ İsfehânî, *el-Müfredât*, 480.

³⁷ Salih Ahmed eş-Şami, *ez-Zâhiratü'l-Cemâliyyeti fi'l-İslâm* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1987), 226.

*zannıdır*³⁸ buyrulurken, bir başka âyette de: “*Biz, göğü, yeri ve bunlar arasındakileri, oyun (iş, eğlence) olsun diye yaratmadık*”³⁹ buyrulmuştur. Bütün bu ilahi bildirimler, varlık düzeninde yer alan canlı ve cansız tüm varlıkların yaratılışlarına özgü bir amacı gerçekleştirmek üzere var olduklarını beyan etmektedir. Aynı zamanda bu ayetlerde, hiçbir ahlaki değer tanımayan, dini bir bariyer olarak gören, hayatı anlamsızlaştıran salt eğlence ve hedonizme indirgeyen nihilist akımlar gibi bilumum materyalist anlayışlar da kınanmaktadır. Hatta onların felsefi yaklaşımlarının tutarsızlığı reddiye babında şöyle ilzam edilir: “*Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilemeyeceğinizi mi sandınız?*”⁴⁰

İslâm kelamında gayelilik (teleoloji) anlayışı, her şeyden önce “bütünün gayeliliği”dir. Kâinat baştan aşağı bir gayeler bütünü içinde işlemektedir. Bu gayeler bütünü, gayeye uygun bir işleyişe sahip olan hem insan varlığının dışındaki varlık alanını ve hem de insanın bizatihi varlık alanını içine almaktadır. Bütün bir gayeliliğin gerisinde Yüce Allah ve O’nun her şeyi tayin etmesi ve yönetmesi vardır.⁴¹ Akıl ve beş duyu organını doğru bir şekilde kullanan her insan varlık üzerinde düşündüğü zaman hiçbir şeyin abes olarak yaratılmadığını aksine bir amacı gerçekleştirmek için var olduğunu anlar ve neticede: “*Rabbimiz Sen bunu boşuna yaratmadın*”⁴² takdirinde bulunur. Eğer varlık boş yere yaratılmadı ise, insan da başıboş, amaçsız bir şekilde yaratılmamıştır. “*İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?*”⁴³ âyeti, onun yaratılış amacını da tayin eder. Bu düşünce ile bağlantılı olarak bir başka âyette de yaratılış amacından uzak dünyevileşmiş bir ruhla donanan insanların ahireti göz ardı etmeye dayalı hayat tarzları sorgulanır: “*Siz boş şeylerle uğraşarak her yüksek yere (rî’) bir anıt mı dikersiniz? Temelli kalacağınızı (ebedî) umarak mı büyük konaklar yaparsınız?*”⁴⁴ Bu âyette geçen “riyât” terimi; yerden yüksekçe

³⁸ es-Sâd 38/27.

³⁹ el-Enbiyâ 21/16. Ayrıca bk. ed-Duhân 44/38; et-Teğâbun 64/3.

⁴⁰ Mü’minûn 23/115.

⁴¹ S. Mehmet Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 1987), 171.

⁴² el-Âl-i İmrân 3/190-191.

⁴³ el-Kiyâmet 75/36.

⁴⁴ eş-Şuara 26/128-129.

yapılmış, her birisi gücün simgesi olan; saray, köşk, konak, gökdelen ve kuleler anlamlarına gelir. Uzaktan görülen bu yüksek binalar, anıtlar: zenginlik, ihtişam, aşırı tutku ve kudreti sembolize etmek suretiyle övünme ve gösteriş alâmetleridir.⁴⁵ Ahlaki güzelliklerden uzaklaşan ve görkemli şehirler kuran Âd kavminin yaptıkları iş, "abes" olarak nitelendirilip kınanmıştır.⁴⁶ Eğer onların gökdelenler gibi yaptıkları binaları, gösteriş ve kibir abidesi değil de gelip geçenlere yol gösterici ya da gidecekleri yönlerini bulmaya yardımcı alâmetler olarak yapmış olsalardı "boş şeyle iştilgal ediyorsunuz" denilmezdi.⁴⁷ Kuşkusuz bu yüksek ve mutantan binalar, insanlara doğru yolu gösterme, misafirlerin rahat bir şekilde konaklamalarını sağlamak için değil, abeslik için bina edilmişlerdir: "*Temelli kalacağınızı umarak sağlam yapılar mı edinirsiniz?*" âyetinde geçen ve Âd kavminin yapı teknolojisinde ileri gittiğini belirten *mesâni'* sözcüğü ile ebediliği burada arama anlamına gelen *tahlidûn* fiili arasındaki ilişki anlamlıdır. Bunun manası, hayat sistemini Allah'tan bağımsız bir düşünce üzerine kurmak demektir. Hâlbuki İslam, bir değerler sistemi ve skalası olup, dünya hayatını, âhirette hesap verebilecek bir sistem üzerine kurmayı önceler. Âheratin kazanıldığı dünya hayatında gayelilik fikrinin mütemadiyen gündemde tutulması, Allah'a rağmenliğin önüne geçer. Zira insan şimdide, buraya ait bir varlık değil, öteye ait bir varlıktır. Varlıkta, tesadüf değil tevafuk vardır. Bu bağlamda varlıklar, ilahi aklın yeryüzündeki fiziksel tezahürleridir.⁴⁸ Dolayısı ile inanç, düşünce ve gündelik hayat içerisinde "abes"lik nefyedilmeden güzelliği ortaya çıkarmak mümkün değildir.

2.3. Ahenk

Arapça'da, tef'îl kalıbında kullanılan *et-tensîk* sözcüğü, iki şey arasında var olan uygunluk, eşyayı birbirine bağlayan gizli sistem, tertip ve simetri anlamlarına gelen ahenk kelimesinin karşılığıdır.⁴⁹ Eşyada var olan ahenk, birbiriyle uyumlu ve mükemmel bir

⁴⁵ İsfehânî, *el-Müfredât*, 302.

⁴⁶ bk. el-Fussilet 41/16.

⁴⁷ bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/ 653; Elmalılı, *Hak Dini*, 5/3634; Seyyid Kutub, *Fîzilâli'l-Kur'an* (Beyrut, 1995), 11/71.

⁴⁸ Frithjof Schuon, *Varlık, Bilgi ve Din*, çev. Şehabeddin Yalçın (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 167.

⁴⁹ bk. Şâmî, *ez-Zâhiratü'l-Cemâliyye*, 230.

birliktelikte ortaya çıkar ya da tek bir şeyin yönlerini parçalarındaki ölçülülük yönüyle birbirine bağlar. Aralarında bir taşkınlık -içe, dışa çıkıntı, girinti- olmaz. Buna; tenâsüb, tecânüs ve tevâzün de denilir. Her ne kadar bu üç estetik terim aynı anlamlara gelse de aralarında ortak payda, ölçülülüktür. Biz bu ölçülülüğü, eşyanın şeklinde, hacminde, maddesinde, renginde, hareketinde ve sesinde kavrayabiliriz. Özellikle hissî ve manevi sûrette ortaya çıkan ahenk, his ve maneviyatı birbirine bağlar.⁵⁰ Ahenk, sadece güzelliğin bir niteliği değildir. O, bütün kozmik sistemin temelinde vardır. Aynı benzer durumun, insanın yaratılışında ve eylemlerinde gerçekleştiğini de görebiliriz. Çünkü insanlık, bununla tamamlanır. Varlıkta birbirine zıt birçok şeyin bir arada bulunmasına rağmen tabiatın idare edilmişinde gözlenen ahenk, ancak bir ve âlim olan Yüce Allah'ın yönetmesi ile sağlanabilir.⁵¹

Güzelin en büyük niteliklerinden birisi de şey'in kendisinin özünde bulunan bütün ile parçaları arasındaki matematiksel orandır.⁵² Yoksa şeyin göze çarpan manzarası değildir.⁵³ Diğer bir deyimle her güzelde özel bir ahenk vardır; fakat her ahenk mutlaka güzel anlamına gelmez.⁵⁴ Güzellikte asıl olan; nizam, tenâsüp ve muayyen huduttur.⁵⁵ Bu nitelikler, bütün tezahürleriyle bir şeyin şeklinde, renginde, sesinde ve hareketinde ortaya çıkar. Biz bu uyum, kural, düzen, ölçülülük ve ahengi yaratılışın özünde görüyoruz. Yüce Allah'ın katında her şey bir ölçüye ve yasaya göre düzenlenmiştir.⁵⁶ Yaşadığımız dünyada; fiziksel, biyolojik ve toplumsal yasaların ve ölçülerin varlığı da bunu kanıtlar. Bu yasaları ihlal, ahengi bozar. Kur'an'dan öğrendiğimiz kadarı ile Yüce Allah varlıkları görünmeyen bir sicimle birbirine ahenkli bir şekilde bağlamıştır.⁵⁷ Güneş, ay, yıldızlar ve topyekûn üzerinde yaşadığımız arzın hareketi ince bir hesap ve ince bir ölçüye göre

⁵⁰ Şâmî, *ez-Zâhiratü'l-Cemâliyye*, 230.

⁵¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2005), 1/15.

⁵² Georg Wilhelm Hegel, *Estetik*, çev. T. Altuğ-H. Hünler (İstanbul: Payel Yayınevi, 1994), 1/ 140.

⁵³ Suut Kemal Yetkin, "İslam Minyatürünün Estetiği", *AÜF Dergisi*, 1 (1953), 68.

⁵⁴ Sena Cemil, *Estetik* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972), 9.

⁵⁵ bk. Aristo, *Poetika*, çev. İsmail Tunah (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995), 25.

⁵⁶ el-Kamer 54/49: Furkân 25/2: Ra'd 13/8.

⁵⁷ bk. el-En'âm 6/96.

düzenlenmiştir. Gece ve gündüz, ay, güneş ve yıldızlar kendilerine verilen ölçülerin dışına çıkmazlar. Kendileri için konulmuş ilahi yasaya harfiyen uyarlar.⁵⁸ İşte varlıkların yaratılışında bulunan bu ölçülülük ve yasa ahengin başlıca delilidir.

Ahenk, sadece tabiat ve gök cisimlerinde değil, insanın yaratılışında da vardır. Varlıklar içerisinde yaratılışı en güzel olan insandır: *“Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır.”*⁵⁹ Bu ayette geçen *“en güzel biçimde”* ibaresi insanın boy ve posunun bilimum organlarının yerli yerince oluşu gibi fizyolojik, gerek ruhsal ve gerekse zihinsel yetenek bakımından en mükemmel yaratıldığı manasına gelir.⁶⁰ Yine şu ayetlerde insanın yaratılışındaki ahenk şöyle dile getirilir: *“Kahrolası o insan! Ne kadar da inkârcı! (Bir düşünse) Allah onu neden yarattı? Bir spermden yarattı da ona şekil verdi.”*⁶¹ Bu âyetlerde geçen takdir, tesviye ve ta'dil insanın yaratılışındaki ahengi dile getiren estetik kavramlardır. Dolayısı ile insana bir bütün olarak baktığımızda akıl yeteneği, beden ve organları arasında tesanüt, mide ile diğer organlar arasında güçlü bir ahenk ve uyum vardır. Bu organlardan elimizi misal olarak alalım. İnsanda el organı bir şaheserdir. Hem hisseder hem de hareket eder. Hemen hemen görüyor bile denebilir. Ele silâh ve alet yapma imkânını veren, derisinin, dokunma cihazının, kaslarının ve kemiklerinin anatomik tertibidir. Her biri mafsallı üç kısımdan meydana gelen, elin ön kısmı ve kemikli kütlesi üzerine monta edilen beş kaldıraç mesabesinde olan parmaklar olmasaydı, madde üzerinde hiçbir zaman hâkimiyet kuramazdık. El, ilkel çağdaki avcının çakmak taşından bıçağını, demircinin balyozunu, ormancının baltasını, çiftçinin sapanını, şövalyenin kılıcını, pilotun kumanda âletlerini, ressamın fırçasını, gazetecinin kalemini, dokumacının ipliğini aynı maharetle kullanmıştır.⁶² İşte bütün

⁵⁸ bk. el-Yasin 36/36-40.

⁵⁹ bk. et-Tin 94/5.

⁶⁰ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an* (Beyrut, 1988), 15/243; İbn Kesîr, *M. Tefsiru İbn Kesir*, 3/655.

⁶¹ el-Abese 80/17-19.

⁶² Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul*, çev. R. Özdek (İstanbul: Yağmur, 1973), 121.

bunlar, "yaratıp düzene koyan, takdir edip yol gösteren"⁶³ ve her şeyi sapasağlam bir şekilde yapan Yüce Allah'ın sanatıdır.⁶⁴

İslam hayatında ahenklilik sadece yaratılıştta değil, aynı zamanda insanın Allah'la olan münasebetlerinde de ortaya çıkar. Hz. Peygamber'den gelen bir rivayette şöyle buyrulmuştur: *"Saçları birbirine karışmış, yüzü gözü toza bulanmış, (bir adam) 'Ya Rab! Ya Rab!' diyerek ellerini gökyüzüne açar. Hâlbuki (bu adamın) yediği haram, içtiği haram, giydiği haramdır. Haram ile beslenmiştir. Böylesinin duâsı nereden kabul olacak?"*⁶⁵ Bu rivayette maddi ahenksizliğe örnek olarak saçın başın dağınık olması, manevi ahenksizliğe örnek olarak da haram yiyip içme verilmiştir. Söz konusu edilen insanın hayatında ne maddi ve ne de manevi güzellikten bir eser yoktur. Hakiki bir Müslüman fiziksel görüntüde olduğu gibi, helal ve harama uygun bir hayat yaşamada da ölçülülüğe riayet etmelidir. Yine bu rivayette önemli bir husus da duaların kabul olması yenilen gıdaların helâl olmamasına bağlanmıştır. Bu manada haram olan yiyecekler, haram kazançla satın alınan ya da üretilen giysiler çirkinliğin göstergesidir. Çirkinlikse, kubuh bir eylem olup ahenksizliği beraberinde getirir. Zira doğrudan ya da dolaylı haramlar bizâtihi Allah'la insan arasındaki ahengi bozduğu için bir ahenksizlik alâmeti olarak nitelendirilmişlerdir.

Güzellik alâmetlerinden olan bir başka "ahenk" de Kur'an'ın cennet tasvirlerinde görülür. Nitekim "süsleme ve dekorasyon" manasına gelen "Zuhruf Suresi'nde cennet şöyle tasvir edilir: *"Siz ve eşleriniz, ağırlanmış olarak cennete giriniz! Onlara altın tepsiler ve kadehler dolaştırılır. Orada canlarının istediği, gözlerinin hoşlandığı her şey vardır. Ve kendilerine: Siz, orada ebedi kalacaksınız, işte yaptıklarınıza karşılık size miras verilen cennet budur. Orada sizin için bol bol meyveler vardır, onlardan yersiniz, denilir."*⁶⁶ Cennet mükemmel bir dekorasyona sahiptir. Oraya manevi süsle bezenen güzel ahlâklı Allah'ın iyi kulları girecek,

⁶³ el-A'lâ 87/2-3.

⁶⁴ bk. en-Neml 88.

⁶⁵ bk. Müslim, "Zekât" 65; Tirmizî, "Tefsir" 3; Dârimî, "Rikak" 9; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, (Kahire, 1934), 2/328; Hanbel, *Müsned*, (Kahire, 1934), 2/328.

⁶⁶ ez-Zuhruf 43/70-73.

onlara, çeşitli yiyecek ve içecekler estetik değer yönü kıymetli altın tepsiler ve kadehlerle sunulacaktır. Yukarıdaki âyette yer alan ve tepsiler anlamına gelen sıhâfın içeriğine değil, malzemesine vurgu yapılmaktadır. Bununla birlikte Kur'an'da geçen cennet tasvirlerinde kaplar, süs eşyaları, giysiler vb. gibi unsurların taşıdığı fonksiyonlar kadar, görüntüleri itibariyle de insanın fizikî ve ahlaki yapısındaki güzellik unsurları arasında bir uyum, ahenk ve paralelliğin olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁷ Yine âyette yer alan "lezzetü'l-ayn" kavramı⁶⁸, güzel karşısında insanın etkilenmesini anlatan bir estetik terimdir. Estetik insanda hoşlanma duygusu olduğuna göre gözlerin hoşlanması, etkilenmesinden dolayıdır. Aslında bir başka açıdan bu resmetme, nefislerin hoşlandığı her şeyin var olduğu bir mekâna atıfta bulunmaktadır. Ayrıca cennette, kokusu oldukça güzel ve leziz yiyeceklerin yanında, göze estetik açıdan zevk verecek ve insanın içini ferahlatıcı manzaralar da vardır. Her yönüyle ahenkte göz ve gönül açlığını giderici tam bir uyum söz konusudur. Ayrıca Cennette her şeyde bir süreklilik ve ölümsüzlük söz konusudur. Orada yasaklar yoktur. Cennetin zemini şeffaf cam benzeri bir süs eşyasıyla kaplanmıştır. Meyvelerde ve diğer yemişlerde ânında yenilenin yerine yenisi eklenmiş tükenmeyen bir süreklilikten bahsedilir. Bu bize ebedîlik düşüncesinin dünyaya değil oraya ait olduğunu hatırlatıyor.⁶⁹ Cennetin renkleri de ahenk ve uyum içindedir. Cennetteki doğal bitki örtüsünün rengi ile insanların giysilerinin renkleri arasında bir benzeşme ve ahenk olacaktır.⁷⁰ Örneğin, yeşil rengin tüm parlak tonuyla galebe çaldığı bahçeler ve ağaçlarla, ipek elbiselerin renginin aynı oluşu, diğer yandan zemininden akan sulara yeşil ağaç ve aynı renkteki elbiselerin aksinin vurması bu mükemmel ahengi tamamlayacaktır.⁷¹ Dünyadan bakıldığında asıl cennetin güzelliği, herkesin aradığı şeyi orada bulmasında yatmaktadır. Hatta Cennetin oldukça mutedil bir havası, bu havanın ne yakıcı sıcaklığı ve ne de dondurucu bir soğuğu olacaktır.⁷² Cennet

⁶⁷ el-Kehf 18/31.

⁶⁸ ez-Zuhruf 43/70-73.

⁶⁹ el-Vâkıa 56/32-33; er-Ra'd 13/35.

⁷⁰ bk. el-Kehf 18/31. Ayrıca bakınız. el-İnsân 76/11-22.

⁷¹ Şâmî, *Zâhiratü'l-Cemâliyye*, 237.

⁷² el-İnsân 76/13.

hayatında giyilen elbiseler soğuğu ve sıcaklığı hâkim olan mutedil hava ile özdeşleştirecektir. Burada ortaya çıkan güzellik, giysilerin güneşin sıcaklığından korunması değil, asıl güzelliğin fonksiyonunu yerine getiren gölgenin kendisidir. Bu da bir bakıma ahengin başka bir görünümünü yansıtır.⁷³

Bilindiği gibi İslam birey ve toplumun hem iç ve hem de dış ahengini bozan şirkle de mücadele etmiştir. Şirk, *Allah'ın ortağı olduğunu kabul etmek, Allah'tan başkasına tanrısal nitelikler atfetmek ve O'ndan başkasına ibadet etmektir*. Bu manada şirk, ahenksizliktir: *"Kim Allah'a ortak koşarsa, yükseklerden düşüp parçalanmış, kuşlar tarafından kapılmış yahut rüzgâr tarafından uzak bir yere sürüklenip atılmış gibi olur."*⁷⁴ Âyette de açıkça ifade edildiği gibi şirk, Allah inancını parçalar, tevhid ise birleştirir. Bu sebeple Kur'an inançtaki bu ahengi, tevhid inancıyla somutlaştırır: *"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök, (bunların ahengi) kesinlikle bozulup gitmişti. Demek ki Arş'ın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir."*⁷⁵ O halde inançlardaki ahenk ve uyum isteniyorsa Yüce Allah'ın nitelikleri yaratılmış varlıklarla paylaşırılmamalıdır. Şayet tevhide müdahale edilirse insanın ruh ve beden uyumu bozulur, insanın inanç hayatının bozulması davranışlarını ve çevresindeki ilişkileri de olumsuz yönde etkiler. Bu sebeple bize düşen tevhid ekseninde Allah-insan ve Allah-tabiat arasında geçerli olan ahengi sürdürmek ve barışa katkıda bulunmaktır.

2.4. Tanzim

Ahenkle birlikte güzellik niteliklerinden birisi de varlıkların özünde ve varlık sistemi arasındaki bağlantılarda ortaya çıkan düzendir. Bu manada tanzim, eşyanın ebatları arasındaki uyumu sağlamaktır. Eşyada görülen bu düzen, geometrik bir şekil düzeyinde, renk ve çizgiler arasındaki simetrik görünümde ortaya çıkar. Bir yönüyle nizam dış şekillerdeki uyumu da ifade eder.⁷⁶ Kur'an, bir güzellik nişânesi olan tanzimi, "saff ve tertib" kavramlarıyla anlatır. Meselâ, melekler ibadetlerini sıra sıra dizilmiş bir

⁷³ Şâmî, *Zâhiratü'l-Cemliyye*, 237.

⁷⁴ el-Hac 22/31.

⁷⁵ el-Enbiyâ 21/22.

⁷⁶ Şâmî, *ez-Zâhiratu'l-Cemâliyye*, 238.

şekilde yerine getirirler.⁷⁷ "Sıra sıra dizilmişler" manasına gelen "Saffât Suresi"nde yer alan bir âyette de: "*Sıra sıra dizilmiş olanlara, (yanlısları) engellemeye çalışanlara ve anmak için okuyanlara andolsun ki kuşkusuz tanrınız bir tekdir*"⁷⁸, buyrulmak suretiyle güzellik nişânesi olan "nizam"a dikkatler çekilmiştir. İslâm'da düzen oluşturmak sadece namaz gibi ibadetlerde geçerli değildir. Bir ibadet türü olan Allah yolundaki cihatta da gerek şekil gerek plân gerekse disiplin içerisinde bir düzenlilik aranır.⁷⁹

Bilindiği gibi iç mimarinin bir dalı olan dekorasyon, süsleme sanatı ile ilgili bir konudur. Bir mekânın veya nesnenin estetik görünümünü iyileştirmek amacıyla yapılan düzenlemelerin tümünü içerir. Kur'an-ı Kerim'de cennetin iç dekorasyonundaki güzellikler anlatılırken, orada bulunan eşyaların tefrişinde belirli bir tertip ve düzenin varlığı "saff" terimi ile anlatılır. Örnek vermek gerekirse, bir âyette: "*Sıra sıra dizilmiş koltuklar*"⁸⁰'dan bir başka âyette ise: "*Sıra sıra dizilmiş yastıklar*"⁸¹'den bahsedilir. Bu ayetlerde cennetin iç mimari tasarımının estetik görünümü tam bir nizam dahilinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Cennetin bu şekilde tasvir edilmesi, insanın iç dünyasında bir sürur ve mutluluk duygusu meydana getirir. Bizler de cennet hayatının mekân boyutu tasvirlerinde ortaya çıkan nizam fikrini ev ve iş yerlerimize taşıyarak, "tefrişteki nizamı" gerçekleştirebiliriz. İslam'ın sanat anlayışında tefrişteki nizamla temaşa arasında yakın bir ilişki vardır. Temaşa ise insanı, varlığın yapısında bulunan geometrik boyutun soyut sembolleri vasıtasıyla tevhid ilkesine götürür.⁸²

Öte yandan Kur'an'da her biri bir estetik terim olan; "tübâk" ve "nezîd" sözcükleri geçer. Bu iki kavramın ortak anlamı uyum ve nizam demektir. Kur'an'da uyum anlamına gelen "tübâk" sözcüğü yedi göğün birbirine uyumlu bir şekilde yaratıldığından bahsedilirken⁸³; "nezîd" sözcüğü ise hurma ağaçlarında belli bir

⁷⁷ bk. es-Saffât 37/164-166.

⁷⁸ es-Saffât 37/1-4.

⁷⁹ bk. es-Saff 61/4.

⁸⁰ et-Tûr 52/20.

⁸¹ el-Ğâşiye 88/15.

⁸² Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, çev. N. Şişman (İstanbul: İnsan Yayınları, 1985), 1-22.

⁸³ en-Nuh 71/15.

nizam çerçevesinde küme küme yer alan tomurcukların güzelliği anlatılırken geçer."⁸⁴ Her iki kavram da bize eşyadaki simetriye dayalı düzenliliği anlatır. Bunun bir başka örneği de tabiatta birbiri ile sarmaş-dolaş olmuş bitki, meyve ve tanelerde geometrik form oluşturucu düzenin yer almasıdır.⁸⁵ Varlıkta görülen bütün bu güzellikler, bir ve var edici olan Yüce Allah'ın eseri olup birlikte çokluğu ve çoklukta birliği temsil eder. Bitkilerde görülen ve İslam'ın manevi evreniyle ilişkili olan geometrik üslup, İslam medeniyetinde çini sanatının gelişiminde esin kaynağı olmuştur. İslam sanatlarındaki arabesk yapının, İslam öncesi Kıptî ve Sasani sanatında marjinal dekorasyonlar olarak kullanılan nebati desen kalıplarından doğup geliştiğini iddia etmek⁸⁶ gerçekçi bir anlayış değildir. Arabesk yapıdaki estetik, mahiyeti anlamaya yönelik bir duygu ifadesidir. Kur'an, meyve ağaçlarında görülen bu arabesk nizamı, bakmasını bilenler için canlı bir şekilde sunmuştur. Meyvelerde ortaya çıkan bu arabesk tertip ve düzen bir ayette: *"Meyveleri salkım salkım dizili muz ağaçları!"*⁸⁷ şeklinde tasvir edilirken, şu ayette de: *"O bitkiden de kendisinde üst üste binmiş taneler bitireceğimiz bir yeşillik; hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar, üzüm bağları; bir kısmı birbirine benzeyen, bir kısmı da benzemeyen zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik. Meyve verirken ve olgunlaşacağı zaman her birinin meyvesine bakın! Kuşkusuz bütün bunlarda inanan bir toplum için ibretler vardır"*⁸⁸ buyrulmak suretiyle anlatılır. Elbette Kur'an, İslam sanat ve mimarisine biçim açısından kaynaklık edebilecek örnekler verirken, mekân ve nizam arasında güçlü bir ilişkinin varlığına işaret etmiştir.⁸⁹ Âyetlerde tasvir edilen "mekân ve nizam" arasındaki uyumluluk fikri medeniyetimizin saray mimarisine de ilham kaynağı olmuştur.⁹⁰

⁸⁴ el-Kâf 50/10-11.

⁸⁵ en-Nebe' 78/16.

⁸⁶ M.G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, çev. Heyet (İstanbul: İz Yayınları, 1993), 2/560.

⁸⁷ el-Vâkıa 56/29.

⁸⁸ el-En'âm 6/99.

⁸⁹ bk. ez-Zümer 39/20.

⁹⁰ Altıntaş, *İslam Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi*, 211-232.

Sonuç

Kelam ilmi, Allah, insan ve evren arasındaki ilişkileri düzenleyen bir ilimdir. Bu ilmin en önemli konusu Allah'ın varlığı ve birliğini ispatlamaktır. Her dönemde İslam kelmacıları isbât-ı vacip adı verilen deliller geliştirmişlerdir. Bu delillerin içinde bugün de kullanılan en önemli delillerden birisi gaye ve nizam delilidir. Malzemesini duyular âleminden alan bu delil, varlığın bir gayeye yönelik olarak muhteşem bir düzen içerisinde yaratıldığını ortaya koyar. Varlığın yapısında bulunan bu amaçlılık ve düzenli yaratılış akıl sahibi herkes tarafından kolayca görülebilir. Bu yönüyle gaye ve nizam fikri doğrudan estetik ilminin de konusu olup güzellik olgusu ile ilişkilidir. Bu açıdan tevhidle güzellik arasında güçlü bir bağ vardır. İslam'da güzellik başka kavramlarla birlikte daha çok cemal ve hüsn kavramları ile ifade edilir. İslam inancının güzel anlayışını materyalist anlayışlardan ayıran maddi güzelliğin yanında manevi ve ahlaki güzelliğe yer vermesidir. Çünkü güzellik varlığın özündedir, yüce ve aşkın değerlerden bağımsız değildir. Biz bu güzelliği her şeyi en güzel bir şekilde yaratan Yüce Allah'ın sanatında görebiliriz. Tevhide dayalı güzellik bakış açısından esas amaç, varlıktaki zâhir olan dış güzelliğe takılıp kalmak değil, buradan hareketle bu güzelliğin yaratıcısı olan Yüce Allah'ı takdir etmektir.

İslam tevhid inancında herhangi bir nesneye güzel diyebilmek için tek bir nitelik yeterli değildir. Çünkü güzellik, izafidir. Farklı inançlara ve farklı kültürlere göre değişiklik arz edebilir. Örneğin, ilkçağ filozofları güzelliği insan bedeni ile sınırlandırırken, bir başkası eşyada bulunan salt simetri olarak belirler. Bu dar kapsamlı bakış açıları, manevi ve ahlaki güzellikleri görmezden gelirler. Tevhid sisteminde bir nesneyi, bir sanat eserini ve insanın davranışlarını "güzel" olarak nitelendirmek için sadece tek bir nitelik yeterli değildir. Aksine bir şeye güzel denilebilmesi için başka bir takım niteliklerin de olması gerekir. Bu niteliklerin başında; eşyanın ayıplardan arındırılarak kusursuz bir hale getirilmesi, amaçsızlığın nefyedilmesi, parçalarının ahenkli bir şekilde birbiri ile ilişkilendirilmesi ve ebatları arasındaki tertip ve uyumun sağlanması gelir. Herhangi bir şeyde, burada dile getirilen dört nitelik varsa, o nesne ya da davranışa güzel denilebilir. Sonuç

olarak İslam inancında güzellikten amaç, insanı, hüsn-ü Mutlak olan Yüce Allah'a ulaştırmaktır.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah. *Müsned*. Kahire, 1313/1934.
- Altıntaş, Ramazan. *İslam Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.
- Aristo. *Poetika*. çev. İsmail Tunalı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.
- Askerî, Ebû Hilâl. *el-Furûku fi'l-Lüğâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- Aydın, Hüseyin. *İlim, Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991.
- Aydın, S. Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 1987.
- Beyhakî, Hüseyin b. Ali. *el-Esmâ ve's-Sifât*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.
- Carrel, Alexis. *İnsan Denen Meçhul*. çev. R. Özdek. İstanbul: Yağmur, 1973.
- Cemil, Sena. *Estetik*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. Kahire, 1994.
- Hegel, Georg Wilhelm. *Estetik*. çev. T. Altuğ-H. Hünler. İstanbul: Payel Yayınevi, 1994.
- Hodgson, M.G.S. *İslam'ın Serüveni*. çev. Heyet. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyin. *Mücmelü'l-Luğâ*. thk. Zühayr Abdülmuhsin Sultan. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1986.
- İbn Kayyim, el-Cevziyye. *Şifâu'l-Alîl fi Mesâili'l Kaza ve'l-Kader ve'l-Hikme ve't-Ta'lîl*. Beyrut, 1990.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer. *Muhtasar-ı Tefsiru İbn Kesir*, thk. M. Ali es-Sabunî. Beyrut: Daru'l-Kur'ani'l-kerim. 1981.
- Îcî, Adududdîn. *el-Mevâkif fi İlmi'l-Kelâm*. Beyrut, ts.
- İsfehânî, Râgıb. *Müfredât fi Garîbi'l - Kur'an*. İstanbul: Dâru Gahramân, 1986.
- Kutub, Seyyid. *Fîzilâli'l-Kur'an*. Beyrut, 1995.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. thk. Ahmet Vanhoğlu. İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2005.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş*. çev. N. Şişman. İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.
- Schuon, Frithjof. *Varlık, Bilgi ve Din*. çev. Şehabeddin Yalçın. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Şâmî, Salih Ahmed. *ez-Zâhiratü'l-Cemâliyyeti fi'l-İslâm*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1987.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir. *Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*. Beyrut, 1988.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali İbnu'l-Kâdî. *Keşşaf Istilâhâti'l-Fünûn*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Yetkin, Suut Kemal. "İslam Minyatürünün Estetiği". *AÜİF Dergisi* 1 (1953), 32-65.
- Zemahşerî, Muhammed b. Ömer. *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*. Beyrut, 1983.

